

що впливає з того положення, що право власності дає власнику найвищу владу над речами, а отже відпадає потреба у будь-якому похідному речовому праві; відмова суперфіціарія від свого права.

Загалом, можна зробити висновок, що у римському праві сформувався досконалий інститут користування чужою земельною ділянкою для зведення будівлі (суперфіцій), основні положення якого змогли стати в майбутньому підґрунтям для правотворчості у багатьох європейських країнах, у тому числі в Україні.

Література

1. Щенникова Л. В. Вещные права в гражданском праве России. — М., 1996.
2. Копылов А. В. Вещные права на землю в римском, русском дореволюционном и современном российском гражданском праве. — М.: Статут, 2000.
3. Цюра В. В. Речові права на чуже майно: Паук.-практ. посіб. — К.: КІПТ, 2006.
4. Цюра В. В. Речові права на чуже майно: Дис... канд. юрид. наук. — К., 2007.
5. Гонгало Р. Ф. Суперфіцій у римському приватному праві та його рецепція у цивільному праві України: Дис... канд. юрид. наук. — К., 2000.
6. Дерпбург Г. Папдекты. — М., 1905. — Т. 1. — П. 259, пр. 5 і 6.
7. Барон Ю. Система римского гражданского права. — С.Пб., 1908. — Вып. 2, кп. 3: Вещные права.
8. Дождев Д. В. Римское частное право. — М., 1996.
9. Харитонов Е. О. Основы римского частного права. — Ростов н/Д: Феникс, 1999.
10. Бартошек М. Римское право: Понятия, термины, определения. — М., 1989.
11. Дигесты Юстиниана. — М.: Юрид. лит., 1984.
12. Хвостов В. М. Система римского права: Учебник. — М.: Спарк, 1996.
13. Пересов П. И. Римское вещное право. — М., 1896.

УДК 347

М. В. Матійко

ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ ФУНКЦІЙ ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА

Проблеми диференціації виникають у всіх науках, які мають справу із різнорідними за своїм складом об'єктами і вирішують завдання впорядкованого опису та пояснення цих об'єктів. Будучи однією з найбільш універсальних процедур наукового мислення, диференціація спирається на виявлення подібності та розходження досліджуваних об'єктів, на пошук надійних способів їхньої ідентифікації, а у своїй теоретично розвинутій формі прагне відобразити будову досліджуваної системи, виявити закономірності, що дозволяють прогнозувати існування невідомих поки об'єктів. Диференціація служить засобом зберігання й пошуку інформації, що знаходиться в ній. Інше завдання диференціації — проведення ефективного пошуку інформації або яких-небудь об'єктів. Диференціація сприяє руху науки із щабля емпіричного нагромадження знань на рівень теоретичного синтезу, системного підходу. Такий перехід можливий лише за умови теоретичного осмислення різноманіття фактів. Практична необхідність

диференціації стимулює розвиток теоретичних аспектів науки, а створення диференціації є якісним стрибком у розвитку знання. Диференціація, що базується на глибоких наукових основах, не тільки являє собою в розгорнутому вигляді картину стану науки або її фрагмента, але й дозволяє робити обґрунтовані прогнози щодо невідомих ще фактів або закономірностей.

Мета дослідження — розглянути запропоновані вченими диференціації функцій цивільного права та визначитися з відповідністю останніх загальним вимогам щодо диференціації.

Диференціація (франц. *differentiation*, від лат. *differentia* — різниця, розходження), поділ, розчленовування, розшарування цілого на різні частини, форми й щаблі [1, 157]. До диференціації традиційно відносять типологію та класифікацію. Під типологією (від грец. *typos* — відбиток, форма, зразок) розуміється або метод наукового пізнання, в основі якого лежить розчленовування систем об'єктів і їхнє угруповання за допомогою узагальненої, ідеалізованої моделі або типу, який використовується для порівняльного вивчення істотних ознак, зв'язків, функцій, відносин, рівнів організації об'єктів як співіснуючих, так і розділених у часі, або результат типологічного опису й зіставлення. Класифікація (від лат. *classis* — розряд, клас і *facio* — роблю, розкладаю) — це система понять, які підпорядковані один одному (класів об'єктів), якої-небудь галузі знання або діяльності людини, виявляється часто у вигляді різних за формою схем (таблиць) і використовується як засіб для встановлення зв'язків між цими поняттями або класами об'єктів, а також для точного орієнтування в різноманітні поняття або відповідних об'єктів.

Проблема диференціації функцій права в юридичній літературі досліджується в аспекті побудови класифікацій функцій права. Питання про класифікацію функцій права дискусійне. Погляди вчених розходяться в основному у визначенні критерію для класифікації, який у значній мірі обумовлений змістом, який вкладають різні автори у поняття «функції права».

Уявляється, що критерії класифікації функцій права мають об'єктивно-суб'єктивний характер. Об'єктивність підстав класифікації функцій права впливає з сутності регульованих правом суспільних відносин. Особливості того або іншого виду суспільних відносин окреслюють кордони існування різних функцій права та тим самим визначають підстави розмежування цих функцій. Об'єктивні підстави класифікації функцій права, на наш погляд, не виключають одночасного використання інших підстав класифікації, які є в значній мірі суб'єктивними та проявляються у відмінності методів правового регулювання. Іншими словами, класифікація функцій права включає одночасно декілька підстав розмежування.

Правознавці визнають можливість класифікації функцій права не тільки на рівні права в цілому і в окремих його галузях [2, 9]. При цьому ставиться питання про основні і неосновні функції права (подібно до сформованої диференціації основних і неосновних функцій держави).

«Аналіз правового впливу на суспільні відносини дозволяє розрізнити основні функції права, — пише Т. Н. Радько, — тобто функції, властиві всім

галузям, та функції менш загального значення. Функції першого виду здійснює кожна галузь права. Але у кожній галузі права загальними функціями виступають: регулятивна, охоронна, економічна, виховна, політична. Важко уявити існування якої-небудь галузі, яка б не мала відношення до цих функцій. Функції менш загального значення властиві лише деяким галузям права. Крім того, окремій галузі або навіть інституту можуть бути властиві окремі функції» [3, 59–60].

Перевага запропонованої Т. Н. Радько класифікації функцій права полягає в тому, що автор прагне прослідкувати прояви функцій права в його галузях і в такий спосіб поглибити знання про функції права. Однак для цієї мети конструкція основних, неосновних і окремих функцій права має істотні вади.

Відповідно до поглядів Т. Н. Радько, цивільному праву властиві дві основні правові функції (регулятивна та охоронна) і одна неосновна — компенсаційна. Але якщо спробувати встановити межі дії компенсаційної функції цивільного права, то виявляється, що вона притаманна більшості інститутів даної галузі права. Таким чином, її місце в ряду істотних (основних) функцій цивільного права. В підсумку, якщо співвіднести запропоновану класифікацію функцій права з реальним положенням функцій галузей права, можна виявити значну їхню невідповідність, тому що упускається з уваги той факт, що в кожній галузі права співвідношення основних і неосновних функцій права має істотну специфіку.

Отже, при класифікації функцій права необхідно враховувати не тільки їхні кількісні прояви в галузях права, але й значення тієї чи іншої функції права в кожній галузі права. Тільки в такий спосіб можна повно показати взаємозв'язок функцій права і його галузей.

Диференціація функцій права не може будуватися лише на розмежуванні основних функцій права та його структурних підрозділів. Практично не тільки галузі й інститути, а навіть і норми права можуть мати одночасно різне функціональне значення. Не випадково в літературі існує думка, що норма права і регулює, і охороняє суспільні відносини. Це, на думку деяких авторів, є доказом неможливості виділення у праві функцій регулювання і охорони [4, 12]. Хоча інші дослідники роблять з цього протилежний висновок та пропонують говорити про регулятивну та охоронну функцію права в цілому та кожної норми в його системі [5, 262].

Тісний взаємозв'язок розходжень у функціональному призначенні норм права, інститутів і галузей прав, в цілому права свідчить саме про те, що створені класифікації функцій права, галузей права мають істотний недолік: в них враховується один подільний момент, хоча в дійсності всі функції тісно пов'язані між собою.

Зазначений недолік усувається при побудові системи функцій права і його галузей, тому що системний підхід до дослідження функцій права дозволяє враховувати їх інтегративні якості. Функції права і його структурних підрозділів не тільки відмежовуються один від одного, але й об'єднуються на основі загальних рис у єдину цілісну систему. Аналогічно тому, що диферен-

ціяція, дрібний підрозділ правової системи невіддільний від поєднання структурних підрозділів [6, 35].

При побудові системи функцій права і його структурних підрозділів треба враховувати два основних моменти. По-перше, складний об'єкт є поліструктурним багаторівневим утворенням [7, 133]. По-друге, система функцій права, як і будь-яка система, має структуру, в якій зміст функціонування права є найважливішим елементом. Зміст функціонування права, галузей права становить той або інший спосіб його впливу на суспільні відносини у певних, різних за сферою, напрямках.

Система функцій права являє собою складне, багаторівнєве утворення.

Система функцій права безпосередньо пов'язана із системою права. Відповідно до елементів, з яких складається остання, на думку М. Н. Марченко, можна виділити п'ять груп функцій права, утворюючих систему: загальноправові (властиві всім галузям права); міжгалузеві (властиві двом і більше, але не всім галузям права); галузеві (властиві одній галузі права); правових інститутів (властиві конкретному інституту права); норм права (властиві конкретному виду норм права).

Питання про співвідношення функцій права різних рівнів має важливе значення, тому що структурним елементам системи права властиві функції, які мають відому специфіку, обумовлену предметом та методом правового регулювання даних елементів і їхнім призначенням у системі права. Та або інша загальноправова функція може в більшому або меншому ступені конкретизуватися функціями більш низького рівня. Це залежить, по-перше, від характеру загальноправової функції та, по-друге, від призначення галузі, інституту, норми права та відповідно їхніх функцій.

Крім того, варто мати на увазі, що загальноправові функції не охоплюють і не можуть охопити всього різноманіття конкретних форм і шляхів впливу права на суспільні відносини. Вони «деталізуються» у дії інших груп функцій права.

Певною мірою умовно можна виділити дві групи критеріїв, які лежать в основі диференціації загальноправових функцій: внутрішні (що перебувають у рамках самого права) і зовнішні (що перебувають за його межами).

Внутрішні критерії (підстави) класифікації функцій права впливають із системи права, способів його впливу на поведінку людей, особливостей форм реалізації.

Нерозривний зв'язок функцій права із власно правовою матерією обумовлює існування основних власно-юридичних функцій: регулятивної та охоронної.

Зовнішнім об'єктивним критерієм класифікації функцій права є різні соціальні фактори, що визначають значення права. Суспільство поділяється на певні сфери суспільних відносин. Абстрагуючись від більш дрібної деталізації, можна виділити основні сфери, або системи, — економічну, політичну, виховну. Ці функції права називають соціальними.

Керуючись іншими критеріями класифікації, а саме значенням напрямку впливу права на громадське життя, сутнісними якостями правового впливу,

обсягом правового регулювання, сталістю його здійснення, можна виділяти основні та неосновні функції права.

Система права існує у вигляді складного поєднання різних елементів. Кожна галузь має специфічне функціональне призначення, яке є складовою частиною права в цілому.

У цивілістичній літературі є пропозиції щодо виділення функцій цивільного права. Так, В. Ф. Яковлев відзначає наявність у цивільного права регулятивної та охоронної функцій. Автор називає також правозахисну або правопоновлюючу функцію, до змісту якої автор включає запобігання правопорушенням та ліквідацію наслідків порушення суб'єктивного права [8, 37–40].

Регулятивну та охоронну функції цивільного права виділяє В. П. Грибанов. Він перераховує завдання, які вирішуються за допомогою цивільного права: виховання, запобігання правопорушенням, стимулювання потрібної суспільству поведінки, примусовий вплив до порушників правових приписів. Ці завдання, на думку автора, допомагають виявленню функцій цивільного права [9, 21–22].

В. Г. Смірнов пропонує не змішувати функцію організації та функцію регулювання, тому що право, на його думку, як регулятор суспільних відносин виступає в ролі їхнього організатора та забезпечуючого (охоронного) засобу [2, 27].

А. Я. Риженков зазначає: «Оскільки основне призначення цивільного права полягає у впливі на суспільні відносини, то у сфері його дії надзвичайно велика роль творчих засад до вдосконалення суспільних відносин, тому функцію цієї галузі права краще назвати функцією організації суспільних відносин» [10, 96].

Іншою функцією цивільного права є функція охорони суспільних відносин. У названій функції окремими авторами виділяються дві тісно пов'язані, але самостійні сторони (стадії) існування. Сутність однієї сторони охоронної функції полягає у впливі права на суспільні відносини за допомогою закріплення загальних прав і обов'язків суб'єктів: установленням цивільно-правових заборон (наприклад, заборона заподіювати шкоду) або встановленням абсолютних прав (наприклад, права власності).

У випадку виходу поведження суб'єктів за межі дозволеного проявляється друга сторона функції охорони суспільних відносин — захист порушених суб'єктивних цивільних прав.

Переважає більшість способів захисту суб'єктивних цивільних прав у тій або іншій мірі переслідують мету відновлення майнового та немайнового стану сторін, що існував до скоєння правопорушення. Внаслідок цього функція захисту цивільного права проявляється головним чином у вигляді поновлюючої (компенсаційної) функції.

Під поновленням розуміється приведення майнового або немайнового становища суб'єктів цивільного права до стану, що існував до правопорушення. Але поняття «поновлення» не зовсім точно застосовується тут: не виключені ситуації, коли поновити становище, яке було, наприклад майнове становище, об'єктивно неможливо. Тому краще користуватися поняттям компенсація, а функцію називати компенсаційною.

Ряд цивільно-правових норм (зокрема, норми, що встановлюють штрафну відповідальність за порушення визначених умов договору поставки, контракти; норми, що встановлюють кратне відшкодування вартості майна) виражають превентивно каране призначення цивільного права. Зазначені норми служать цілям стимулювання сторони до належної поведінки. До того ж у нормах часто містяться вказівки про застосування додаткових пілг.

Зміст стимулюючої функції, тобто спосіб впливу права на суспільні відносини, може бути управомочуючим, таким, що зобов'язує, і заборонним (відповідальність).

Названими функціями основне функціональне призначення цивільного права не вичерпується. Даної галузі права об'єктивно властивий і інший вплив в основному напрямку — виховний. Виділяє цю функцію особливість способу впливу й форми реалізації. На відміну від наведених функцій, виховна функція здійснює на поведінку суб'єктів загальний стимулюючий вплив.

Функції цивільного права авторами поділяються на основні функції цивільного права, до яких відносять регулятивну, символну, охоронну, компенсаційну та традиційні функції цивільного права, якими вважаються превентивна, виховна, інформаційна, гарантійна, прогностична; на регулятивну, охоронну та превентивну функції цивільного права; на загальноправові, що виявляються на цивілістичному рівні, до них відносять інформаційно-орієнтуючу, виховну, регулятивну, захисну та специфічні, тобто уповноважуючі та компенсаційну.

Уявляється, що критерії класифікації функцій цивільного права мають об'єктивно-суб'єктивний характер. Об'єктивність підстав класифікації функцій цивільного права впливає з сутності регульованих правом суспільних відносин. Особливості того або іншого виду суспільних відносин окреслюють кордони існування різних функцій права та тим самим визначають підстави розмежування цих функцій. Об'єктивні підстави класифікації функцій цивільного права, на наш погляд, не виключають одночасного використання інших підстав класифікації, які є в значній мірі суб'єктивними та проявляються у відмінності методів правового регулювання. Іншими словами, класифікація функцій цивільного права включає одночасно декілька підстав розмежування. Автори, які виділяють тільки суб'єктивні підстави класифікації функцій цивільного права, не зовсім праві, бо підстави розмежування функцій права характеризуються здебільшого об'єктивними якостями. З іншого боку мова йдеться лише про об'єктивну підставу класифікації функцій права. Вплив суб'єктивного фактора на формування функцій цивільного права, а тому й на підстави їхнього розмежування настільки значний, що його теж не можна ігнорувати. Враховуючи зазначене, наведені класифікації є цілком виправданими.

Література

1. Большая Советская энциклопедия. Т. 5. — М.: Большая Сов. Энцикл., 1978.
2. Смирнов В. Г. Функции советского уголовного права. — Ленинград, 1965.
3. Радько Т. Н. Методологические вопросы познания функций права. — Волгоград, 1974.
4. Братусь С. Н. Юридическая ответственность и законность (Очерк теории). — М., 1976.

5. Марксистско-ленинская общая теория государства и права. Социалистическое право. — М., 1973.
6. Алексеев С. С. Структура советского права. — М., 1975.
7. Блауберг И. В., Юдин Э. Г. Стаповление и сущность системного подхода. — М., 1973.
8. Яковлев В. Ф. Гражданско-правовые средства обеспечения интересов личности в договорных отношениях // Гражданско-правовая охрана интересов личности в СССР. — Свердловск, 1977. — Вып. 53. — С. 37–40.
9. Советское гражданское право / Отв. ред.: В. П. Грибанов, С. М. Корсеев. — М., 1979. — Т. 1.
10. Рыжиков А. Я. Компенсационная функция гражданского права. — Саратов, 1983.

УДК 347.453.3(477)

О. С. Омельчук

ПОНЯТТЯ ТА ТИПОЛОГІЯ ДОГОВОРУ НАЙМУ ЖИТЛА

Житлове законодавство переживає пору кардинального оновлення, що відображається у розробці кількох проектів Житлового кодексу України, а також у прийнятті низки спеціальних законів, спрямованих на врегулювання житлових та пов'язаних з ними відносин [1, 11–15; 2, 16–18].

Така ситуація зумовлює доцільність визначення основних принципів регулювання відносин користування житлом, зокрема договору найму житлового приміщення з дотриманням при цьому прав та інтересів його учасників.

Варто звернути увагу на те, що, хоча користування житлом на підставі договору має правовим підґрунтям норми гл. 59 Цивільного кодексу України, однак далеко не всім аспектам цього договору приділено достатню увагу. Це свідчить про актуальність дослідження проблем, пов'язаних з договором найму житла.

Актуальність теми посилюється тим, що на практиці виникає чимало питань, які потребують теоретичного осмислення та законодавчого вирішення. Зокрема, це стосується визначення співвідношення загальних положень ЦК України про зобов'язання та договори з нормами, присвяченими договору найму житла, норм гл. 59 ЦК України та положень чинного зараз Житлового кодексу Української РСР.

Слід зазначити, що деякі проблемні питання договору найму житла розглядалися у процесі дослідження тих чи інших аспектів користування житлом (В. Я. Бондар, М. К. Галянтич, Я. В. Гуляк, Ю. О. Заїка, І. М. Кучеренко, Н. О. Санахметова, С. О. Сліпченко, Т. Р. Федосєєва, Є. О. Харитонов та ін.). Однак жодне з цих досліджень не було присвячене спеціально визначенню поняття та типології договору найму житла.

Така ситуація свідчить про недостатню вивченість проблематики, пов'язаної із типологією договору найму житла, а також забезпечення при цьому прав та інтересів учасників відповідних відносин.

Це підтверджує необхідність звернення до проблем визначення поняття договору найму житла та характеристики його як цивільно-правового договору.